

27 MAYIS 1960 ÖNCESİ TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

Savaş AÇIKKAYA*

Özet

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ürünü olan 1961 Anayasasının en önemli özelliklerinden birisi cumhuriyetin erken döneminden itibaren sıkı bir kontrol ve baskı altında tutulan sol siyasete geniş bir özgürlük vermesiydi. Bu nedenle Türkiye'deki sol hareketler açısından 27 Mayıs bir milattır. Türkiye tarihindeki ilk işçi örgütünün kuruluşunun 1871'e ve ilk sosyalist unvanlı partinin kuruluşunun ise 1910'a kadar geriye gittiği düşünülürse, solun Türk siyasal gündeminin gerçek anlamda üst sıralarına taşındığı 1960'lı yıllardan önce de bir geleneğe sahip olduğu görülecektir. Özellikle Milli Mücadele yıllarında varlığını güçlü biçimde hissettiren Türk solu, Türkiye'de yeni rejimin istikrara kavuşmasıyla birlikte hoş görülmemiş, -çşyanın doğası gereği- ihtilalci karakteri nedeniyle müesses nizamın hışmına uğramıştır. Legal veya illegal değişik şekillerde ortaya çıkan yüzleriyle sol, Türkiye'de kendisi için bütün olumsuz koşullara ve Sovyetler Birliği'nin devlet düzeyinde Türkiye ile ilişkilerine kendisini feda etmesine karşın yaşamayı sürdürmüş ve tarihinin en parlak günleri olan 1960'lara ulaşmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de Sol Akımlar, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Yeşilordu, Türkiye Komünist Partisi, Kadro Hareketi.

Giriş

27 Mayıs hareketi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bir dönüm noktası olmuştur. Askeri müdahale ve ürünü olan 1961 Anayasası, öncesine göre o denli farklı bir Türkiye ortaya çıkarmıştı ki, bu farklılığı ifade edebilmek için 1923-1960 dönemine nispet edilerek "İkinci Cumhuriyet" tabirinin kullanıldığı bile görülmüştür. "İkinci Cumhuriyet" nitelemesi spekülâtif bir yanı olması hasebiyle genel geçer kabul görmüş olmasa da, 27 Mayıs sonrası Türkiye'sinin siyasal ikliminin adeta patlama yapan sosyal uyanışla koşut olarak yepyeni bir boyut kazandığı yadsınamaz. İç ve dış konjonktürün sağladığı uygun zeminde Marksist düşüncenin popülaritesi –özellikle gençlik kesiminde– tavan yapmış, cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak sosyalist bir parti parlamentoda etkin bir temsil kabiliyeti kazanmış ve hatta cumhuriyetin kuruluş felsefesinin taşıyıcılığı misyonunu üstlenmiş "devlet partisi" görünümündeki CHP bile güçlenen bu rüzgarın etkisiyle rotasını "Ortanın Solu"na doğru kırmak zorunda kalmıştı. Ancak Türkiye bu kadarına, yani -12 Mart 1971'in Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın ifadesiyle- "sosyal gelişmenin ekonomik gelişmeyi aşmasına" hazır değildi. 12 Mart'la beraber Kemalist devlet aygıtı henüz emekleme aşamasında olmasına karşın boyundan aşkın işlere girişen solun tepesine "balyoz harekâtı" ile indi.

Türkiye'de sol siyaset elbette ki 27 Mayıs sonrasında birdenbire ortaya çıkmış değildir. Türk solunun 27 Mayıs'a varıncaya kadar Türkiye'deki ilk işçi örgütünün kuruluşunu (1871) başlangıç kabul edersek yaklaşık doksan yıllık, ilk sosyalist unvanlı partinin kuruluşunu başlangıç kabul edersek (1910) tam yarım asırlık bir geçmişi vardı. Solun Türkiye'deki macerası konjonktüre bağlı olarak inişli çıkışlı olmuştu, örneğin Milli Mücadele yıllarında sol ciddi bir gündem oluştururken 1925 Takrir-i Sükun Kanunu'yla sesi soluğu kesilmiş, 1950'lerde ise neredeyse legal alandan tamamen silinmiş ve yeraltına inmişti. Bu çalışmamızda 27 Mayıs'ı Türkiye'deki sol akımlar için bir milat olarak ele alıyor ve sol geleneği 1960'ların sol akımlarına miras bırakan 27 Mayıs öncesi solculuğu mercek altına alıyoruz.

1. Meşrutiyet Öncesi Erken Dönemde Sol

İlimli sosyalistlikten devrimci komünistliğe varıncaya kadar her türden sol düşünce ve hareket, XIX. yüzyılın ikinci yarısının Avrupa'sında hızla popülerlik kazanmaktaydı. Avrupa'daki düşünsel, toplumsal ve siyasal düzlemdeki sol hareketlilik Osmanlı ülkesinde halk düzeyinde ve devlet kademesinde bir karşılık bulmasa da, devrin düşünür, aydın ve yazarlarının dikkatinden kaçmış değildir. Hürriyetin (1908 II. Meşrutiyet) ilanından önceki bu erken dönemde konu hakkında lehte ve aleyhte görüşler belirtilmiştir. Sol düşünceye ilgi gösterip hakkında kalem oynatanların en önemlilerinden birisi kuşkusuz Ahmet Cevdet Paşa'dır. Paşa'nın "sol" hakkındaki düşüncesi ise tek kelimeyle şok edicidir. Buna göre, ister komünist ve sosyalist, ister nihilist olsun, hepsinin temelinde mülkiyetin, izdivacın ve ailenin kaldırılmasını savunan "Mezdekçilik" vardır. Paşa'ya göre doğunun birçok batıl mezhebine kaynaklık eden Mezdekçilik, Batının giysisine bürünüp komünizm, sosyalizm ve nihilizm gibi adlar almıştır. Paşa, Avrupa'daki sınıflaşmayı ve büyük bir devrime doğru yol alışı görmüştür. Avrupa'nın zenginlerinin servete boğulmuşluğuna ve fakirlerinin de bir o kadar yoksulluk ve umutsuzluk içinde olduklarına işaret ederek, bu durumun Avrupa'yı Mezdek düşüncesinin Batılı türevlerinin yayılmasına elverişli bir yer haline getirdiğini belirtir. Ona göre, Avrupa büyük bir sosyal felaketle karşılaşmaya adaydır. Paşa, "*Hafazan Allah min şururihim*", yani "*Allah şerlerinden korusun*" ifadesini kullanmıştır¹.

Ahmet Cevdet Paşa'nın "şerlerinden Allah'a sığındığı", komünistler, sosyalistler ve nihilistler olmaktadır. Sol düşünceye karşı Ahmet Cevdet Paşa'nın ana hatlarını belirlediği bu tutumun dışına ilk çıkanlar Namık Kemal ve arkadaşları olmuştur². İbret gazetesinin sekizinci sayısındaki "Reddiye" başlıklı yazısında Namık Kemal, genel olarak Paris Komünü'nü olumlamıştır. Namık Kemal'in yazar arkadaşı olan Reşat Bey de, İbret gazetesinin üçüncü

¹ Paşa'nın modern sol düşünce ile hicretten 422 yıl önce Sasani hükümdarı Kubad zamanında "Mezdek" adlı bir kişinin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp ileri sürdüğü prensipler arasında kurduğu bağ hakkında bilgi edinmek için bkz. (Ahmet Cevdet Paşa'nın konuyla ilgili orijinal makalesinin yeni harflerle yazımı) Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, 2. bsk, İletişim yay., İstanbul 1994, s. 100-103.

² *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, der. Mete Tunçay - Eric. J. Zürcher, İletişim yay., İstanbul 1995, s. 249.

SAVAŞ AÇIKKAYA

sayısında mal ve kadın ortaklığı şeklinde gösterilen komünizmi kabul etmemekle birlikte, Paris Komünü'nü hararetle savunmuştu³. Aynı konuya devletin olumsuz bakışını göstermesi açısından ise sadrazam Ali Paşa'nın 25 Temmuz 1871 tarihli emirnamesi değerli bir belgedir⁴.

Erken dönemde solun konu edilmesine bir başka örnek 10 Haziran 1878 tarihinde Tercüman-ı Şark gazetesinin 74. sayısında çıkan Şemsettin Sami Bey'in "Sosyalizm-İştiraki Emval" başlıklı makalesidir. Burada yazar, sosyalizmle komünizmi ayırmış, hatta komünizmi sosyalizmin zıddı olarak saymış ve olumsuzlamış, ancak sosyalizmi "Şeriat-ı Ahmeddiyye'ye tamamıyla muvafık olan" tutulması gerekli makbul bir yol olarak göstermiştir. Aynı şekilde Rum asıllı Sava Paşa da sosyalizmle İslam'ı bağdaştırma çabası göstermiş, zekat ibadetini sosyalizmin meşruiyetine kaynak olarak sunmuştur⁵. Örnekler çoğaltılabilir, bütün bunlar bize bir gündem olarak solun, Osmanlı aydınının önünde olduğunun göstergesidir. Devrin aydınlarının sol hakkında değerlendirme yapabilmek için ne ölçüde sağlıklı bilgi sahibi oldukları sorgulanabilir olsa bile, ortada bir farkındalığın olduğu kesindir.

Osmanlı ülkesinde sol düşüncenin filizlenmesine uygun bir ortamın varlığından da söz edilemezdi. İstibdat idaresinin düşünce, ifade ve örgütlenme hürriyetlerine getirdiği ağır kısıtlamalar göz önünde bulundurulursa, solun II. Meşrutiyet öncesinde bir varlık gösterememesinin yadigaracak bir yanı olmadığı anlaşılır. İstibdat sorunu dışında, belki kökü ondan da derinde bir sorun olarak solun dayanacağı bir sosyal taban mevcut değildi, sanayileşmemiş bu geri tarım ülkesinde sol düşüncenin tutunacağı bir işçi sınıfı oluşmamıştı. Rosa Luxemburg, Osmanlı İmparatorluğu'nda sol gelişmeyi engelleyen istibdat yönetiminden çok daha belirleyici bir faktör olarak yapısal soruna şöyle işaret etmektedir:

"...Türk yönetiminin hantallığı kapitalizmi bile üretmekte yetersiz olmuştur – nerede kaldı ki sonunda sosyalizmi türetebilsin; onun için ne kadar

³ Kerim Sadı, a.g.e., s. 35-36.

⁴ Kayahan Baladuroğlu, "1871 Olayları ve Namuk Kemal", *Yön Dergisi*, 15 Ağustos 1962, s. 13.

⁵ Kerim Sadı, a.g.e., s. 106, 109, 117.

TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

çabuk yıkılır ve ulusal kurucu öğelerine ayrılırsa o kadar iyi olur – o zaman, bu geri bölge tarih diyalektiğinin olağan sürecine katılabilecektir.”⁶

XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti dışarıdan solcu bir gözle bakıldığında işte böyle görünüyordu. Yıkılmalı, toprakları üzerinde milli devletler ortaya çıkmalı idi. Ancak bu şekilde milli pazarlar oluşacak, işçi sınıfı doğacak ve o işçi sınıfının omuzlarında sosyalizm yükselebilecekti.

Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri emeğin ücret karşılığı satın alınması uygulaması, yani paralı işçi çalıştırma vardı. İlk akla gelen örnek birer paralı asker olan kapıkulu askerleridir. Bunun dışında birçok alanda, ama özellikle inşaat işlerinde yaygın biçimde paralı işçi kullanıldığı bilinmektedir. Modern dönemde ise Osmanlı ülkesindeki tarım işçiliği endüstri işçiliğinden önce başlamıştı. 1820'lerin sonlarındaki Çukurova, pamuk ziraatında tıpkı günümüzde olduğu gibi komşu illerden bol miktarda işçi çekmekteydi⁷. İlk ücretli işçi kıpırdanışlarının XIX. yüzyılın ortalarına kadar geriye gittiğini görürüz. 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nden anladığımız kadarıyla, polise bir görev olarak “*amele ve işçi makulelerinin cemiyetlerinin def ve izalesi ile ihtilal vukuunun önünün kestirilmesi*” ve “*işini gücünü terk ile mücerred tatil-i mesalih-i ibad gazeinde olan amele ve işçilerin cezalandırılması*” verilmişti⁸. Yüzyılın ikinci yarısında birçok batılı kumpanya Anadolu'da ve Rumeli'de demiryolları kurdular. Aynı şekilde batı sermayesinin el attığı limanlar, maden ocakları vb. diğer sektörlerde de doğal olarak işgücü gereksinimi ortaya çıkıyordu. Sosyalistçe bir bakışla, “*batı kapitalizmi Osmanlı Devleti'ne girerken, kendisiyle birlikte mezar kazıcısı olan işçi sınıfının da doğmasına yol*” açmıştı⁹.

Türkiye'deki ilk işçi örgütü 1871'de kurulan “Ameleperver Cemiyeti” olup, bilinen ilk grev ise 1872 yılında ücretleri ödenmeyen Kasımpaşa Tersane

⁶ Feroz Ahmad, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, s. 17.

⁷ Kemal Sülker, *Yüz Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Gerçek yay., İstanbul 1968, s. 6.

⁸ George Lefranc - Kemal Sülker, *Dünyada ve Bizde Sendikacılık*, Varlık yay., İstanbul 1966, s. 136.

⁹ Dimitir Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi (1908-1965)*, yay. haz. Ayşe & Ragıp Zarakolu, II. bsk., Belge yay., İstanbul 1990, s. 23.

işçilerinin yapmış olduğu grevdir¹⁰. Padişaha dilekçe sunmak üzere altı yüz işçinin cuma selamlığına çıkmasına engel olunmaması, otoriter bir devlet anlayışının egemen olduğu bir ülke için ilginç bir tablo oluşturmaktadır¹¹. Buradan çıkarılabilecek yegane sonuç, siyasi bir niteliğe bürünmediği sürece, Osmanlı Devleti'nde işçilerin hak arayışlarının devlet kademesinde tehdit algılamasına yol açmadığı yönündedir. 1895 yılında kurulan "Osmanlı Amele Cemiyeti"nin ise sadece ekonomik hak arama ve korumaya dönük bir örgüt olmadığı, Ameleperver Cemiyeti'ne kıyasla bir ideolojik ve politik yanının da olduğu anlaşılıyor. Doğal olarak cemiyet takibata uğramış, illegal siyasi faaliyette bulunmak suçuyla bir yıl içinde kapatılmış, yöneticileri ise tutuklanıp çeşitli cezalara çarptırılmıştı. Bu olaydan sonra bir daha II. Meşrutiyetin ilanına kadar dikkate değer bir başka işçi örgütü kurmak mümkün olmadı¹².

2. Meşrutiyet Döneminde Sol

Solun Türkiye'deki ilk siyasi örgütü 1910 yılında kurulan "Osmanlı Sosyalist Fırkası"dır. Parti, kurucularından haftalık "İştirak" gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi ile özdeşleşmiştir. Hüseyin Hilmi'yi yönlendiren kişi ünlü Baha Tevfik olmuştur¹³. O kadar ki Hüseyin Hilmi ile Baha Tevfik arasındaki bağa bizzat tanıklık eden Bezmi Nusret Kaygusuz, "*Hüseyin Hilmi, Baha Tevfik'in elinde bir alet idi. Ona sosyalistliği öğreten, İştirak gazetesini neşrettiren hep Baha idi. Baha'nun onunla görüşürken ciddi olduğunu ve alaydan ayrıldığını hiç görmedim*"¹⁴ demektedir. Bundan çıkarılacak iki sonuç olabilir. Birincisi, Baha Tevfik örneğinde olduğu gibi Türkiye'de kendisini sosyalist olarak nitelemeyen ama sosyalizmi bilen aydınlar vardır. İkincisi ise Türkiye'deki ilk sosyalist partinin kurucusu ve unvanı sosyalist olan (Sosyalist Hilmi) belki de ilk Türk'ün sosyalizmi benimseme biçimine bakarsak, Türkiye'deki sosyalizmin başlangıcının ne denli köksüz olduğu rahatça anlaşılır. Ancak bu durum Türkler için geçerlidir, imparatorluğun gayrimüslim unsurları içinde sosyalizm

¹⁰ Lefranc - Sülker, *a.g.e.*, s. 137.

¹¹ Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı 1871-1965*, Mars Matbaası, Ankara 1968, s. 16.

¹² Şişmanov, *a.g.e.*, s. 32.

¹³ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalist Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar yay., İstanbul 1964, s. 48-49, 54.

¹⁴ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir 1955, s. 78.

TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

düşüncesi azımsanmayacak ölçüde ve ciddiyette taraftar bulabilmiştir¹⁵. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulmasıyla eşzamanlı olarak, Meclis-i Mebusan'da bir sosyalist grup oluşmuştur ama bunun partiyle bir ilgisi olmayıp, özellikle Ermeni mebuslar tarafından vücuda getirilmiş bir gruptu. Bu mebuslar Ermeni ihtilalci komitelerine bağlıydılar¹⁶. Gerçekten de Ermeni ihtilalci komiteleri olan Hınçak ve Taşnaksutyun'un ideolojik temellerinde Marksist-sosyalist esaslar mevcuttu¹⁷. Osmanlı parlamentosundaki Ermeni mebuslarla Ermeni komiteleri arasındaki ilişki, Bulgar mebuslarla Bulgar komiteleri arasında da geçerliydi. Bulgar komiteleri de tıpkı Ermeni komiteleri gibi ihtilalci-sosyalist tandanslıydılar¹⁸. XX. yüzyılın başında "Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi" II. Enternasyonale katılmış ve Türkiye'nin Avrupa topraklarında sosyalist kışkırtıcılığa başlamıştı. Kısa bir süre sonra Taşnaksutyun Ermeni İhtilalci Partisi de Marksist bir program kabul edip II. Enternasyonale katılmıştır¹⁹. Bu gayri-müslim kaynaklı sol hareketlerin karakteristik özelliği, devletin bekası ve ülke içindeki tüm halkların esenliği türünden bir amaç taşımamaları, solculuk felsefesine yakışmayan bir bencillikle sosyalizmi ulusal amaçlarına hizmet eden bir araç olarak ele almalarıydı. Nitekim Türk sosyalist liderlerinin tüm çağrı, ısrar ve teşviklerine karşın Ermeni

¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudileri, Rumları, Bulgarları ve Ermenilerinin kendi içlerindeki sosyalist akımlarla ilgili olarak sırasıyla Paul Demont, Panayot Noutsos, İbrahim Yahimov ve Anahide Ter Mitessian'ın makaleleri için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*.

¹⁶ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş yay., İstanbul 1952, s. 304-305.

¹⁷ Esat Uras, Hınçak ve Taşnaksutyun komitelerinin faaliyetlerinden siyasi programlarının Türkçeye tercümesine kadar kapsamlı bilgiler vermekte, amaçları Türkiye'den de toprak kopararak bağımsız bir Ermeni devleti kurmak olan bu komitelerin sosyalist dünya görüşüne sahip olduklarını belgelemektedir. Bu durum sürpriz değildir, yakın tarihte bağımsızlık hareketlerinin devrimci-sosyalist bir dünya görüşü çizgisinde gelişmesine sıkça rastlanır. Bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, II. bsk., Belge yay., İstanbul 1976, s. 431-433, 444, 446, 449.

¹⁸ Meclis-i Mebusan'daki Bulgar mebuslar Vlahof, Dalçef ve Pavlof efendiler ve bağlantıları hakkında bkz. Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960*, Komünizmle Mücadele yay., Ankara 1967, s. 36.

¹⁹ George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford University Press, Stanford-California 1967, s. 16-17.

ve Bulgar mebuslar kendi adanmışlıklarını bırakıp da Osmanlı Sosyalist Fırkası'yla işbirliğine gitmediler²⁰.

Osmanlı Sosyalist Fırkası doğru dürüst teşkilatlanamamış, seçimlere katılamamış ve dolayısıyla parlamentoda temsil olunmamıştır. Enternasyonalizmin süratle geliştiği bir dönemde kurulmuş olmasına karşın, uluslararası sosyalist hareketle de güçlü bir bağ kurabilmiş değildir. Bunun iki istisnası, Hüseyin Hilmi'nin Fransız Sosyalist Partisi'nin efsanevi başkanı Jean Jaures ile mektuplaşması ve onunla Paris'te görüşmesi ile partinin Paris şubesinin faaliyetleridir²¹. Kurucusunun Dr. Refik Nevzad olduğu Paris şubesinin programı, parti merkezi programına kıyasla çok daha detaylı ve açık bir dille Marksist esaslara dayanan bir programdı²². Paris'teki bu yapı da aslında son derece cılız ve halktan kopuktu, faaliyetleri entelektüel bir çabadan ileri gitmiyordu. Belki de bu halktan kopukluğu ortadan kaldırmak için, Osmanlı Sosyalist Fırkası halkla sosyalist söylem arasındaki boşluğu doldurabilmek adına sol bir akımda görülmesi pek alışık olunmayan bir tutumu, yani İslamiyet'le uyumlu olma tutumunu benimsedi. Hüseyin Hilmi çevresi sonuna kadar Müslümanlarca kutsal sayılanlara karşı saygılı bir tavır takınmıştır. İştirak'in değişik sayılarında Ramazan ve bayram tebrikleri yer almıştır. İslamiyet'le uyumlu görünmeye daha önemli birer gösterge olarak parti beyannamesinin başında zekata gönderme yapılması ve Hüseyin Hilmi'nin İştirak'te çıkan yegane yazısında sosyalist esasların birçok ayet ve hadisle tasdik olduğunu savunması gelir²³.

Osmanlı Sosyalist Fırkası İttihad ve Terakki'nin 1913'de Mahmut Şevket Paşa suikastını bahane ederek tüm muhalif liderleri Sinop'a sürgün etmesinden Hüseyin Hilmi ve çevresinin de nasiplerini almalarıyla hukuken olmasa da fiilen kapanmıştır. Türk siyasi hayatına yaptığı en dikkate değer katkı, siyasi literatüre "sosyalizm" kavramını sokmuş olması ve savunduğu görüşün doğası gereği siyasete sosyal bir yön de katmasıdır.

²⁰ Harris, *a.g.e.*, s. 24.

²¹ Çapanoğlu, *a.g.e.*, s. 55.

²² Tunaya, *a.g.e.*, s. 307.

²³ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Ankara Üni. Siyasal Bil. Fak. yay., Ankara 1967, s. 31-32.

3. Mütareke Dönemi İstanbul'unda Sol Hareketler

Birinci Dünya Savaşı yıllarında devletin iç siyasi çekişmelere tahammülü olamazdı. Muhalefet zaten fiilen İttihat ve Terakki iktidarı tarafından sindirilmiş olsa da, bununla yetinilmemiş ve çıkarılan çeşitli kararnamelerle hem cemiyetlerin çalışma alanları daraltılmış hem de yenilerinin kurulması önlenmişti²⁴. Ülkedeki sosyal gelişme ve işçi hareketi durmuştu. Savaşın getirdiği yokluklar ve yılgınlık karşısında sosyalizm düşüncesi de anlamını yitirmiş, kendisiyle ilgilenen taraftar pek bulamaz olmuştu. Savaşın kaybedilmesiyle birlikte İttihat ve Terakki iktidarı da devrilmiş oldu. Tahmin edileceği üzere savaşın sona ermesiyle ve İttihat ve Terakki baskısının kalkmasıyla siyasi partiler arenası tekrar canlandı. Bu ortamda bir dizi sosyalist parti de kuruldu. Bunlardan çoğu fırka adı taşımalarına karşın, gayri-siyasi karakterli sendika niteliğinde çıkar grupları idi. Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası, Müstakil Sosyalist Fırkası, Amele Fırkası ve Müstakil Amele Fırkası'nın adlarını bu kategori içinde saymak mümkündür. O kadar ki yine bu dönemde, tramvay işçilerini ileride değineceğimiz Hüseyin Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan kopartmak amacıyla, işçilerin bağlı olduğu şirket tarafından "İşçileri Siyanet Cemiyeti" adlı ayartıcı bir kuruluş bile meydana getirilmişti²⁵. Burada altının çizilmesi gereken önemli nokta, bu partiler gerçek anlamda sosyalist olmasalar da, hatta tamamen çıkar amaçlı olarak da çalışsalar, sol söylemle seslenilmeye uygun bir kitlenin belirmeye ve sol siyasetin küçük de olsa bir taban bulmaya başlamış olduğudur.

Mütareke döneminde ortaya çıkan sol örgütler içinde Hüseyin Hilmi'nin "Türkiye Sosyalist Fırkası" ile Dr. Şefik Hüsnü'nün adının ön plana çıktığı "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası" diğerlerinden ayrı anılmaya değer siyasi varlıklardır.

20 Şubat 1919'da Hüseyin Hilmi'nin başkanlığı ve Fazıl Çun'un genel sekreterliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası, Hüseyin Hilmi'nin ilk partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'na kıyasla daha büyük işler yapmıştır. Yayın organı "İdrak" gazetesiydi. İdrak, Damat Ferit Paşa hükümetine karşı ağır

²⁴ Kemal Sülker, "İşçilerle Politika İlişkileri Açısından TIP", *Eylem Dergisi*, sayı 14, İstanbul 30 Eylül 1965, s. 9.

²⁵ Tunçay, *a.g.e.*, s. 62-63.

eleştiriler getirince sansüre takıldı ve kapandı. Parti, mütareke İstanbul'unda gerçekleşen iki ciddi sayılabilecek grevden birinin tertipleycisi, diğerinin ise destekleyicisi oldu. Tramvay işçilerinin grevi gerçekten ses getirmiş, tramvay şirketini zarara soktuğu gibi, işgal kuvvetleri komutanlığını da endişelendirmişti. Mütarekenin o çetin günlerinde partinin Avrupa kamuoyunda ve yurtdışındaki sol çevrelerinde sempati yaratarak yaklaşan barış antlaşması şartları konusunda ülke için avantaj sağlamak niyeti olduğu da Hüseyin Hilmi'nin yakın çalışma arkadaşları grubunda yer almış Münir Nurettin Çapanoğlu tarafından vurgulanmaktadır²⁶. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İkinci Enternasyonal'e bağlanışını bu açıdan görmekte de yarar olabilir.

4. Enternasyonal'e (Komintern) Bağlı Sol Akımların Ortaya Çıkışı

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), Türkiye'deki sol hareket için bir dönüm noktası olma özelliği taşır. Türkiye'de günümüze kadar gelmiş olan ortalama komünist geleneğin kökleri Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na kadar uzanır. Hem Türkiyeli komünistler tarafından genel kabul görmüş bir örgüttür, hem de komünist olmayan araştırmacılar tarafından gerçekten komünist olma vasfıyla değerlendirilip ciddiye alınmıştır, bu yönüyle Hüseyin Hilmi'nin partilerinden de, diğer sosyalist adını taşıyan partiler ve sol eğilimli kuruluşlardan da farklı bir pozisyonudur. En önemli özelliği III. Enternasyonal'e (Komintern) bağlı olmasıdır. Kurucularından Ethem Nejat, 1921 yılında Karadeniz'de öldürülen komünistler içinde ve Mustafa Suphi'nin yanında²⁷. Bir diğer kurucusu Dr. Şefik Hüsnü, ölümüne (1959) kadar kırk yıl boyunca büyük bölümü yeraltında ve illegal olarak geçecek Türkiye'deki komünist hareketin önderi olacaktı.

TİÇSF'nin temelleri yurtdışında atılmıştır. TİÇSF ile birlikte, Türkiye'deki Sovyet tarzı, devrimci, Marksist-Leninist siyaset kültürünün de temelleri atılmış oldu. Avrupa'ya eğitime gönderilen Türk öğrencilerin bir kısmı, buldukları ülkelerdeki devrimci sosyalist akımlara kapılmışlardı. Öyle ki Alman Sosyal Demokrat Partisi içinden çıkıp partinin sosyalist çizgisini

²⁶ Türkiye Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi'nin ikinci dönem (mütareke dönemi) faaliyeti konusunda daha kapsamlı bilgi için bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, *a.g.e.*, s. 61-75.

²⁷ Şişmanov, *a.g.e.*, s. 70.

yeterli görmeyen Rosa Luxemburg gibi tanınmış komünistlerin önderliğindeki Spartakist hareketi ile işbirliği geliştirmişlerdi, hatta 1919 Spartakist ayaklanmasında çarpışmalara katılan ve ölen Türk gençleri olmuştu²⁸. Bu gençler kısa süre içinde örgütlenerek Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı oluşturdular (1919). Ayrıca Almanya'ya teknik eğitim almaya yollanmış genç Türk işçileri komünist görüşleri doğrultusunda organize etmek amacıyla Türkiye İşçi Derneği'ni kurdular. Seslerini duyurmak amacıyla teorik yayın organı olarak Kurtuluş Dergisi'ni Berlin'de çıkartmaya başladılar²⁹.

Almanya'da mayalanan bu kadro aynı yıl içinde yurda döner dönmez, partinin adına bir de "sosyalist" sözcüğünü ekleyerek "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası"nın kuruluşu için resmi makamlara başvurular. Yine bununla eş zamanlı olarak, Kurtuluş Dergisi çıkarılmaya başlandı. Almanya merkezli bu kadroya, Fransa'da tıp öğrenimi görmüş Dr. Şefik Hüsnü'nün katılımı önemlidir. Şefik Hüsnü (Değmer) kısa süre içerisinde hem teorik yönden hem de örgütçülük yönüyle kendisini kanıtlayarak komünist hareket içinde hızla sivri olacaktır. Parti, ilk iş olarak öteki solcu kuruluşlarla ortak bir cephe meydana getirmeye çalışmış, ancak bir sonuç alamamıştır. Cephe oluşturma çabası boşa çıkan parti, 1919 genel seçimlerine tek başına girmek zorunda kalmış ve başarısızlığa uğramıştı³⁰. İstanbul'da bir şey yapılamayacağını gören TİÇSF çevresinin bir bölümü, Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye katılma kararı aldılar. Diğer bir bölümü ise proletaryanın yoğun olarak bulunduğu İstanbul'dan ayrılmayı doğru bulmadı, ancak Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf devletleri güçlerince işgal edilmesiyle birlikte İstanbul'da yaratılan ağır siyasi baskı ortamında ciddi bir faaliyet gösteremez oldular. Böylece İstanbul işgalden kurtarıncaya kadar Türkiye'deki solcu akımların ağırlık merkezi Anadolu'ya kaymış oluyordu. Parti çevresinden bir kısım kişilerin Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçmesinden de anlaşılabilceği üzere, TİÇSF başından beri Anadolu'daki milli kurtuluş hareketini ezilen bir halkın sömürüye karşı duruşu ve emperyalizmle savaşı biçiminde algılamış ve kesin olarak desteklemiştir.

²⁸ Tevetoglu, *a.g.e.*, s. 84-85.

²⁹ Harris, *a.g.e.*, s. 40.

³⁰ Tunçay, *a.g.e.*, s. 148-150.

İstanbul'da kalan Komintern'e bağlı çevreyle ilgili anmaya değer bir diğer husus, çıkardıkları "Aydınlık Dergisi" idi³¹. Aydınlık son derece önemli bir dergidir. Adı sonraki solcu kuşaklar için daima iyi çağrışımlar uyandıran bir ad olmuş, hatta 27 Mayıs sonrası solun popülaritesinin tavan yaptığı yıllarda etkili iki farklı sol akımın yayın organlarına isim babalığı yapmıştır. Ayrıca derginin yazı kadrosuna bakılacak olursa, Türkiye Komünist Partisi'nden Kadro hareketine, hatta 1960'ların Yöncülüğüne varıncaya kadar Türkiye'deki farklı renklerden sol akımların önde gelen kadrolarını nasıl bir çekirdek gibi içinde barındırdığı rahatlıkla görülecektir³². İstanbul'daki aynı solcu çevrenin 1925 başlarında çıkarmaya başladığı Orak-Çekiç gazetesinin yayın çizgisini zaten adı açıklıkla ele vermektedir, yalnız aydınlara seslenen Aydınlık'tan farklı olarak Orak-Çekiç'in hedef kitlesi bizzat işçilerdi.

5. Milli Mücadelede Solcu Akımlar ve Mustafa Kemal'in Bunlara Karşı Tutumu

Anadolu solculuğunu doğru anlamak, Milli Mücadele yıllarındaki Anadolu'nun içinde olduğu durumu doğru okumakla başlar. Türkiye ölüm kalım mücadelesini verirken, hemen yanı başında kendisinininkine benzer bir deneyim geçirmekte olan Sovyet Rusya'yı buldu. En önemli benzerlikleri düşmanlarının ortak oluşuydu. Ekim 1917 devrimi sonucunda Rusya'da Çarlık rejimi çökmüş ve Bolşevikler iktidara gelmişti. I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış batılı büyük kapitalist güçler, tıpkı Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ordusuna karşı Yunan ordusunu her yönden destekledikleri gibi, dünyadaki egemen kapitalist sisteme alternatif olarak ortaya çıkan bu yeni ve sistem dışı siyasi varlığı boğmak için de her yolu denediler; Rusya iç savaşında Bolşevik iktidarının kızıl ordusuna karşı Çarlık rejiminin ihyası peşindeki beyaz orduyu var güçleriyle desteklediler.

Ortak düşmanın varlığı, iki yeni yönetimi, yani Moskova'daki komünist ve Ankara'daki Kemalist yönetimleri birbirine yakınlaştırdı. Gerek Milli

³¹ Savaş Ustünel, *TKP Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları*, Alev yay., İstanbul 2004, s. 12-13.

³² Aydınlık'ın yazar kadrosu içinde bulunan Şefik Hüsnü, Vedat Nedim, Şevket Süreyya, Nazım Hikmet, Kerim Sadı gibi isimler bile bunu kanıtlamak için yeterlidir. Bkz. *a.e.*, s. 13.

TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

Mücadele yıllarında Anadolu'da gelişen sol akımların, gerekse Komintern'in Türkiye'deki akredite örgütü olan Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) II. Dünya Savaşı sonuna değin yazgısı üzerinde iki ülke arasında devlet düzeyinde gelişen bu yakınlık ve anlayış belirleyici olmuştur.

Yakınlaşmanın ilk işaretleri daha 1919'da kendini göstermeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nde verdiği nutukta "vaziyet-i umumiye" resmederken, Rusya'nın Türkiye'ninkine benzer durumuna, yani işgale uğramasına değinmiş, buna ilave olarak da Rus milletinin bağımsızlığını korumak için nasıl topyekün mücadeleye giriştiğinin altını çizmişti. Mustafa Kemal bir anlamda örnek de göstermiş oluyordu, bizim milletimiz de bu yolla istiklalini temin edebilir demeye getiriyor, izlenmesi gereken yol haritasının ipucunu vermiş oluyordu³³. Esasen Komintern'in yürütme komitesinin 1 Mayıs 1919'daki "Dünya İşçilerine" hitaben yayımladığı ve birçok ülkeye onları gruplar halinde ele alıp seslendiği bildirisinde Türkiye'ye müstakil bir paragraf ayırarak "Türkiye'nin İşçi, Asker ve Köylüleri"ne seslenmesi, başladıkları ihtilalin (İhtilal sözcüğüyle Anadolu'da kendini hissettirmeye başlayan Milli Mücadeleye gönderme yapılmış olmalıdır) sonunu getirmelerini istemesi, Türkiye'nin yaklaşmakta olan Kurtuluş Savaşı karşısında Sovyet Rusya'nın takınacağı olumlu tavrı göstermesi açısından çok belirgin bir işaretti. Aynı şekilde Sivas Kongresi'nin sona ermesinden iki gün sonra 13 Eylül 1919'da bu kez Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ve bakanlığın Yakın Doğu Dairesi Başkanı Azerbaycanlı Neriman Nerimanov imzalı demeçte, 1- doktriner konulara girilmiyor, 2- satılmış paşa ve vezirlerden söz edilerek İstanbul hükümetine saldırılıyor, 3- anavatanını kurtarmak için mücadele edecek Türk işçi ve köylülerine Rus İşçiler ve Köylüler Hükümeti'nin "kardeşlik elini" uzatmaya hazır olduğu belirtiliyordu³⁴. Doktriner konulara girilmemesi, Sovyetler'in yapabileceği yardım karşılığında Türkiye'den komünist olması

³³ "İstiklali millilerini tehlikede gören ve her taraftan istilaya maruz kalan Rus milleti bu tahakkümü umumiyeye karşı bütün efradı milletinin kudreti müsterekesiyle çarpışıp ve umumun malumu olduğu veçhiyle bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış ve kendi üzerine musallat olan milletleri de dairei nüfuz ve sırayetine almakta bulunmuştur." K. Atatürk, *Nutuk*, Cilt III Vesikalar, VIII. bsk., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 929.

³⁴ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara Üni. Siyasal Bil. Fak. yay., II. bsk., Ankara 1973, s. 624.

SAVAŞ AÇIKKAYA

şartını beklemediğinin bir göstergesiydi. Ayrıca Çiçerin ve Nerimanov imzalı Sovyet Dışişleri Bakanlığı demecinde İstanbul hükümetine yukarıda geçen biçimde saldırılmış olması, İstanbul hükümetinin meşruiyetini sorguya açıyor ve Milli Mücadele'nin İstanbul hükümetine karşı elini güçlendiriyordu.

Hal böyleyken Türk-Sovyet yakınlaşması İngiltere'yi son derece tedirgin etmiş olmalıdır, nitekim 1920 Mayıs'ında Londra'da bir Sovyet-İngiliz Antlaşması görüşmeleri yapılırken, İngiliz Başbakanı Lloyd George, imzalanması beklenen antlaşmaya Sovyetlerin Kemalistlere yardım etmemesi şartını koydurmak istemiş ise de Sovyetler bunu kabul etmemiştir. Aynı günlerde Mustafa Kemal Lenin'e bir mektup yazarak Ankara hükümetinin Misakı Milli'ye dayanan politikasını açıklamış ve Ankara ile Moskova arasında emperyalizme karşı bir ittifak kurulmasını önermişti. Mektuba yanıt Dışişleri Bakanı Çiçerin imzalı olarak geldi. Mustafa Kemal'in ittifak önerisine olumlu ya da olumsuz bir karşılık verilmeyen bu mektubun önemi, Sovyet hükümetinin T.B.M.M. hükümetini resmen tanımış olmasıdır³⁵. Artık Ankara ile Moskova resmen ve doğrudan temasa geçmiş bulunmakla, dolaylı yollardan birbirlerine iyi niyetli mesajlar yollama dönemini, yani Türk-Sovyet ilişkilerinin hazırlık aşamasını tamamlamış oluyorlardı. Artık ilişkilerde somut adımların atıldığı dönem başlamış bulunuyordu. Nitekim *Dokumenti Vneşney politiki SSSR'i* kaynak gösteren Fahir Armaoğlu yalnız 1920 yazı içinde Anadolu'ya ulaşan 6000 tüfek, 5 milyon kadar tüfek mermisi, 17600 top mermisi ve 200,6 kg külçe altınlık bir Sovyet yardımından bahsetmektedir. 1921 ve 1922'de bu yardım katlanarak büyüyecekti³⁶. 1920 yazında Moskova'da müzakerelerde bulunan Türk murahhas heyetinin (delegasyonunun) Ruslardan talep ettiği harp malzemesi ve bunun Anadolu'ya ulaştırılması konusu Ali Fuat Paşa'nın anılarında yer almaktadır³⁷.

Bununla birlikte gerek Moskova gerekse Ankara açısından bu ilişkiyi yürütmenin çeşitli zorlukları olmuştur. Sovyetler için başlıca soru işareti Anadolu'daki milli harekete ne derece güvenilebileceği meselesiydi. Bu sorunun da iki yönü mevcuttu: Birincisi Milli Mücadelenin başarılı olacağını

³⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 626-627.

³⁶ Yardımın türü ve miktarıyla ilgili olarak Fahir Armaoğlu'nun aynı eserinin 630. sayfadaki 23 no'lu dipnotuna bakınız.

³⁷ Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955, s. 78-79.

TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

garantisi yoktu. İkinci olarak hareketin başarılı olması durumunda, gerçekte komünist ideolojiyi benimsememiş ve Moskova'nın kontrolünde olmayan Mustafa Kemal'in Batıyla uzlaşması ve Sovyetlerden uzaklaşması kuşkusuydu. Kurtuluş Savaşı sırasında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Paris ve Londra temalarında verdiği demeçler veya Ankara hükümeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de akdedilen Ankara Antlaşması gibi Sovyetlerin kuşkularını besleyen gelişmeler olmuş, nitekim Sovyet liderleri arasında Türkiye'ye yardımın sürdürülüp sürdürülmeyeceği konusunda görüş ayrılığı bile çıkmıştı. 1922'de Stalin ve Orjonikidze yardımın kesilmesini savunmuşlarsa da Lenin ve Troçki devamından yana tavır takınmışlardı³⁸.

Ankara'daki milli hükümetin Sovyetlerle muhtaç olduğu bu ilişkiyi sürdürmesinde yaşadığı zorluklardan birisi Ermeni meselesi olmuştu³⁹. Ancak Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerinin 1920 Eylülünde güç kullanarak Ermenileri dize getirmesi ile birlikte ki, konu kendiliğinden kapanmış ve 1920 yazında Ermeni meselesi konusundaki ihtilaf yüzünden imzalanamayan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması 16 Mart 1921'de imzalanabilmiştir. Sovyetlerle dost kalabilmek ve hayati önemi olan yardımı alabilmek için Ermeni meselesi dışında Ankara'nın üstesinden gelmesi gereken bir diğer sorun, Anadolu'daki sol akımlarla ilişkisini nasıl yöneteceği konusu olmuştur. Koşulları resmetmesi açısından, anılarını kaleme almış dönemin canlı tanıklarının betimlemeleri değer taşımaktadır. Örneğin, Damar Arıkoğlu Birinci T.B.M.M.'de Adana milletvekilidir. Arıkoğlu'na göre:

"Ankara'da komünizmin propagandası da az değildi, bazı mebus arkadaşların komünizmin ilan edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu. "Daha

³⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 634.

³⁹ Cebesoy, a.g.e., s. 83.

Çiçerin, yapacakları yardımın Van ve Bitlis vilayetlerinin Ermenistan'a terki esasına dayandığını söyleyince Bekir Sami Bey'den şu karşılığı almıştı: "Vaat edilen yardımın buna müstenit olduğunu bilmiyorduk. Yunanlılarla Ermenilere toprak vermemek için bir buçuk seneden beri itilaf hükümetleri ile harp eden milletimiz, kendisine dost bildiği bir hükümetin de aynı siyaseti güttüğünü görünce bu dostluğun kendisine ne fayda temin edeceğini düşünmekte haklıdır. Binaenaleyh memleketimizi taksim gayesinden ibaret her iki siyaset arasında maalesef fark kalmamış olacaktır." Bunun üzerine Çiçerin, itilaf hükümetlerinin Sivas ve Trabzon'a kadar uzanan büyük bir Ermenistan vücuda getirmek istediklerini, kendilerinin ise nüfusları ile orantılı biçimde küçük bir bölgenin Ermenistan'a ilhakını beklediklerini belirtmiştir. A.g.e., s. 84.

ne bekliyoruz, niçin komünizmi ilan edip halklarımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz! Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım!" diyorlardı... Komünizmin işareti sayılan kızıl renk moda haline gelmişti. Bilerek bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çok"tu⁴⁰. Konu hakkındaki gözlemlerini aktarmaya devam eden Arıkoğlu, "memleketin dört bir yanına yayılmak istidadı gösteren" komünist Yeşilordu teşkilatı ile meclisin dışında kurulan *İştirakiyun* ismini taşıyan komünist partisinden söz etmektedir. Bunlar da yetmezmiş gibi, esas olarak mecliste üç grubun etkili olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın hayranı ve etkisindeki İstiklal grubu ile başında Vehbi Hoca, Şair Akif, Ali Şükrü ve Çolak Selahattin'in bulunduğu muhafazakarlar dışında kalan üçüncü önemli grubun Tokat mebusu Nazım Bey, Mehmet Şükrü ve Şeyh Servet öncülüğündeki komünizm taraftarı grup olduğunu belirtmektedir⁴¹. Yani Milli Mücadele Anadolu'sunda meclis dışında örgütlü siyaset yapan sol gruplar olduğu gibi, bizzat meclisin de bir kanadı bunlardan oluşmaktaydı⁴². Ayrıca her ne kadar Ruslar Milli Mücadele yönetimi ile ilişkilerinde doktriner konulara girmeyip rejim ihracı niyeti taşımadıkları şeklinde görünmüş olsalar da, Ali Fuat Paşa Rusların gizli maksatları olduğundan kuşku duymamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa da tehlikeyi sezmişti⁴³.

Taşıdığı "ordu" adına rağmen Yeşilordu, özellikle başlangıcında askerlikten çok siyasetle ilgili gizli bir örgüttü. Ayrıca her ne kadar gizli bir örgüt olsa da, Kremlin'i Türkiye'de Rus modelinde bir sosyal devrim arzulandığı görüntüsüyle etkilemek için Ankara hükümetinin göz yummasıyla kurulmuş olması olasılığı güçlüdür⁴⁴. Bu, Yeşilordu'nun kuruluşunun dışa

⁴⁰ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Matbaası, İstanbul 1961, s. 151-153.

⁴¹ Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 153-154.

⁴² Mete Tunçay'a göre meclisteki Halk Zümresi, Yeşilordu'dan ayrı bir kuruluş olmayıp, onun meclis grubunu oluşturuyordu. Ayrıca Milli Mücadele dönemi Anadolu'sundaki ve bu bağlamda birinci T.B.M.M.'deki sola yatkınlığı göstermesi açısından ilk T.B.M.M. hükümetlerinin Dahiliye Vekillerinin hep sol eğilimli kişilerden seçilmiş olması harika bir örnek oluşturur. Hatta öyle ki, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün ağırlığını koyarak desteklediği kendi adayı Refet Bey (Bele), Yeşilordu'nun ve sonradan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucularından Nazım Bey'e karşı Dahiliye Vekili seçimlerini kaybediyordu. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, III. bsk., Bilgi yay., İstanbul 1978, s. 152-153.

⁴³ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁴ Harris, *a.g.e.*, s. 69.

TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

bakan nedenini oluşturur. Bir de iç siyaseti ilgilendiren yönü vardır ki, en az diğeri kadar önem taşır. Milli mücadelenin bir de propaganda savaşları yanı vardır⁴⁵. Yalnız işgal orduları ve iç isyanlarla mücadele edilmiyordu, Milli Mücadeleye olan halk desteğine kasteden son derece tahripkar suçlama ve iddialarla da mücadele yürütmek gerekiyordu. Baş edilmesi gereken aleyhte propagandanın belki de en başta geleni İstanbul'un resmi ve gayri resmi çevrelerinin 'kafirlik' suçlamasıydı. Ankara-Moskova yakınlaşması Milli Mücadeleye Bolşeviklik, dolayısıyla da kafirlik suçlaması yöneltmesi için Milli Mücadele aleyhtarı çevrelere uygun bir fırsat veriyordu. Bu aleyhte propagandaya karşı bir hamle olarak, İslam'ın kutsal rengi sayılan "yeşil" kullanılarak, "Kızılordu" adına gönderme yaptığı ve ondan ilham aldığı açık olan "Yeşilordu" cemiyeti 1920 yılı ilkbaharında kuruldu. Kuruluş amacı, Milli Mücadeleyi içinden yıkmak için İngilizlerin teşvikiyle, veya en azından izniyle faaliyete geçtiği anlaşılan "Cemiyet-i Ahmediye"nin dini alet ederek verebileceği zararın önüne set çekerek, halkı Milli Mücadele'nin gerekliliğine inandırmaktı⁴⁶.

Yeşilordu karmakarışık bir ilişkiler yumağının sonucudur. İşin içinde bir yandan cemiyete bizzat Mustafa Kemal tarafından sokulduğu anlaşılan ona bağlı isimler, diğer yandan eski İttihatçılar ve tabii komünistler vardı⁴⁷. Zaten bir bu 'kozmpolit' yapıdan dolayı, bir de cemiyetin dinle sıkı ilişkisinden, daha doğrusu İslamiyet'le sosyalizmi birleştiren melez doğasından dolayı Türkiye Komünist Partisi (TKP) geleneği tarafından tam anlamıyla onandığı

⁴⁵ Hem propaganda savaşlarına hem de o dönemde Ankara'nın solculuktan nasıl yararlandığına dair nefis bir örnek oluşturması yönüyle, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Kurtuluş Savaşı'nda Yunan cephe hattına atılan propaganda malzemeleri hakkında verdiği bilgi çok açıklayıcıdır:

"Bizim Yunan efradına attığımız beyannamelerde komünistlik lehinde fikirler bulunuyordu. Din namına değil insaniyet namına çarpıştığımızı, insanların kardeş olduklarını ve Kral ve kapitalistler için beyhude yere Anadolu çöllerinde terkî hayat ettiklerini yazarak cennet gibi Yunanistan'a avdet etmelerini bildirirdik." Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, cilt II, Ülke matbaası, İstanbul 1975, s. 413.

⁴⁶ Mahmut İhsan Özgen, *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*, 14 Mayıs Vakfı yay., İstanbul 1982, s. 44.

⁴⁷ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Ankara Üni. Siyasal Bil. Fak. yay., Ankara 1967, s. 76-78.

söylenemez. En önemli eleştiri konusu sırf köylü sınıfına seslenmesi, proletarya sınıfını yadsımasıdır⁴⁸.

Yeşilordu'yu asıl çok ciddi bir konuma taşıyan Çerkez Ethem'in katılımı olmuştur⁴⁹. Böylece Yeşilordu, adına da layık bir şekilde önemli bir silahlı güç haline gelmiş oluyordu. Bu tuhaf cemiyetin Çerkez Ethem'in katılımından sonraki aşaması için Atatürk Büyük Nutkunda çok olumsuz görüş belirtmiştir: "*Bu cemiyetin, muzır bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Derakap lağvı cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları tenvir ettim. Noktai nazarımı söyledim, icabını yaptılar. Fakat, Katibi Umumi olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin lağvı hakkındaki teklifimin gayrikabili is'af ve tatbik olduğunu söyledi. Ben, lağvettiririm, dedim...*"⁵⁰

Sonuçta güç de olsa Mustafa Kemal'in dediği olmuş ve 1920 ilkbaharında kurulan cemiyet, aynı yılın sonbaharında feshedilerek, -Dahiliye Vekaleti'nden vilayetlere gönderilen bir tamimden anlaşıldığı kadarıyla- (resmi Türkiye Komünist Fırkası (TKF)'nin kuruluşu üzerine) resmi TKF'ye *inkılap etmiştir* (dönüşmüştür)⁵¹. Ancak doğaldır ki iş tamim yayınlamakla bitmez. Milli Mücadele dönemi Anadolu Sol'u ne ölçüde kontrol altına alınmıştır konusu çok tartışmaya açıktır, çünkü Çerkez Ethem ve -en azından onun kontrolündeki- Yeşilordu'nun çok daha profesyonel bir sol örgüt olan "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" (THİF) ile birleşmesinden bahsedilmektedir⁵². Görünen o

⁴⁸ Şişmanov, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁹ Cemal Kutay'a göre Ethem bu iddiayı yalanlamıştır. Bkz. Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası I*, Boğaziçi yay., İstanbul, 1973, s. 73. Ayrıca Ethem'in iddia edilen Bolşevikliği de anlarına bakacak olursak kuşkuludur. Hatıralarında, milletler hakkındaki yüksek ve çekici prensiplerin Lenin tarafından ilk ilan edildiğinde Sovyet dostluğunun samimi ve hararetle taraftarı olduğunu, oysa çok geçmeden ileri sürülen prensiplerin bizzat Sovyetler tarafından Kafkasya'da çiğnendiğini belirtiyor ve olumsuz bir tutum sergiliyor. Bkz. *Çerkez Ethem'in Hatıraları*, Dünya yay., İstanbul 1962, s. 109.

⁵⁰ Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, Maarif Basımevi, İstanbul 1960, s. 471.

⁵¹ "Yeşilordu Cemiyeti" başlıklı Nazım Bey'in mahkeme sorgusundan alıntı. *Yakın Tarihimiz Dergisi*, sayı 4, 22 Mart 1962, s. 101.

⁵² Sayılğan, *a.g.e.*, s. 142. Aclan Sayılğan'ı destekler nitelikte bir belge olarak Yakın Tarihimiz dergisinde, Baytar Salih Bey'in kaleme aldığı ve Çerkez Ethem'in de Katibi Umumi sıfatıyla imzaladığı gizli bir tamim yayımlanmıştır. Buna göre Yeşilordu, gizli TKP ile birleşerek Türkiye Halk İştirakiyun Bolşevik Fırkası'nı kurmuşlardır ve hiçbir surette gazetelerde ilan olunduğu vechiyle (resmi) TKF ile bir ilgileri yoktur. Bkz. "Yeşilordu Cemiyeti - Ve Nihayet Karar" başlıklı Nazım Bey'in mahkeme sorgusundan alıntı, *Yakın Tarihimiz*, sayı 10, 3 Mayıs 1962, s. 297.

ki, ister resmi TKF'ye ister THİF'ye dönüşmüş olsun, T.B.M.M.'nin düzenli ordusu Çerkez Ethem'in Kuvayı Seyyare'sini dağıtıp Ethem'i Yunanlılara sığınmaya zorladığında, Yeşilordu çoktan ömrünü tamamlamış ve başka örgütler içinde erimiş bulunuyordu.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF), 1920 Aralık ayında resmen kurulmuştu⁵³. THİF'nin kuruluşu ile Ankara'da Başkurt asıllı Sovyet ajanı Şerif Manatof tarafından kurulan-kurdurulan hafı (gizli) Türkiye Komünist Partisi (TKP) arasındaki organik bağ hemen göze çarpar. Gizli TKP'nin kuruluş tarihi 14 Temmuz 1920'dir. Tevetoğlu bir adım daha ileri giderek, THİF ile gizli TKP'nin ayrı teşekküller olmadığını, THİF'nin 14 Temmuz 1920'de kurulmasından 7 Kanunuevvel 1920'de resmen izin alıncaya kadar geçen süre içinde yeraltında gizli TKP olarak yaşayan teşekkülün resmi adı olduğunu belirtir⁵⁴. Bu gelişmelere karşılık, tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın inisiyatifiyle resmi (gerçek komünistlere göre ise "sahte") "Türkiye Komünist Fırkası"nı kurulmuştur (18 Ekim 1920)⁵⁵. Hakkı Behiç'in genel sekreterliğinde kurulan partide kimler üye görünmüyordu ki? Yunus Nadi, Tefvik Rüştü (Aras), Mahmud Celal (Bayar), Mahmud Esat (Bozkurt), Kılıç Ali, Refik (Koralan) gibi cumhuriyet devrinin birçok ünlü simasının yanında, Fevzi (Çakmak) Paşa, Ali Fuat Paşa, Kazım (Özalp) Paşa, Refet ve İsmet Beyler gibi Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunun neredeyse tamamı partili görünüyordu⁵⁶. Ama bunların hepsinin ötesinde Mustafa Kemal Paşa partinin bir numaralı üyesi oldu ve bir numaralı üye kartı onun adına yazıldı⁵⁷. Adı geçen kimselerin Hakkı Behiç dışında neredeyse hiçbirinin komünistlikle uzak-yakın bir ilgisi olmadığına göre, partinin kuruluşunu yine aynı amaca, yani çok uygun bir zeminde (anti-emperyalist bir mücadele ve Sovyetler ile yakın dostluk

⁵³ Tunaya, a.g.e., s. 532.

⁵⁴ Tevetoğlu, a.g.e., s. 190.

⁵⁵ Östünel, "uydurma" diye nitelendirdiği resmi TKF'nin bir üyesi olmuş Maraş mebusu Tahsin Bey'in partinin kuruluş öyküsünü şu cümlelerle ifade ettiğini nakleder: "...İşte Gazi Paşa düşündü, taşındı. Bir akşam bizi yemeğe çağırdı. Bu "Komünist Partisi"ni kurmak işini ileri sürdü... Sofradan kalktığımız zaman 'parti' hazırды... Hepimiz, tepeleri kırmızı çuhadan Bolşevik kalpakları giydik başımıza... Ben kendi payıma, Maraş'taki piring tarlalarımın başına, çil çil Rus altınlarını düşünüyordum." Östünel, a.g.e., s. 18.

⁵⁶ Tevetoğlu, a.g.e., s. 313.

⁵⁷ Östünel, a.g.e., s. 18. (Mustafa Kemal'in üyeliği iddiasının doğrulanmaya muhtaç olduğunu not düşmek gerekir.)

zorunluluğu ortamında) hayat bulan sol akımları kontrol edebilmek amacına hizmet eden bir adım olarak değerlendirmek gerekir. Bir teşkilatı ve buna paralel olarak yurt içinde herhangi bir faaliyeti olmayan bir partinin⁵⁸, kalkıp Tevfik Rüştü'yü (Aras) delege olarak Moskova'ya Komintern kongresine göndermesinin, Sovyetler nezdinde göz boyamaya dönük bir manevra olmaktan öte bir anlamının olmadığı açıktır⁵⁹. Mustafa Kemal'in bu adımı karşısında gerçek komünistler yeraltından legal alana da çıkmak gereği hissetmiş olmaları ki THİF resmen kurulmuştur. THİF kurucularından Nazım Bey İstiklal Mahkemesindeki savunmasında, resmi TKF'nin kurulması üzerine düştüğü zor durumdan bahsetmiş, gerçekten de bir kısım Yeşilordu teşkilatının resmi (sahte) komünist partisine katıldığını ve kendilerinin bu sahte partiyle ilgilerinin bulunmadığını gazetelerde ilanla duyurmak zorunluluğu duyduklarını belirtmiştir. Buna ek olarak sahte partiyle karıştırılmamak için "komünist" ibaresi yerine "Halk İştirakiyun" adıyla partileşmek zorunda kaldıklarını anlıyoruz⁶⁰. Milli Mücadele yönetiminin gerçek anlamda bir komünist parti olan THİF'ye tahammülü olmamıştır. Kuruluşuna resmen (ve büyük ihtimalle kerhen) izin verilse bile, ilk fırsatta Çerkez Ethem ayaklanmasıyla ilişkilendirilerek kapatılmış ve Nazım Bey örneğinde olduğu gibi önemli isimleri (aynı zamanda kurucuları olan Nazım Bey, Şeyh Servet, Mehmet Şükrü Bey) İstiklal Mahkemesinde yargılanmıştır. Bir de partinin Mustafa Suphi ile irtibatlı olmakla ve Rusya'dan yardım almakla suçlandığını görüyoruz ki Nazım Bey savunmasında bu iddiaları kabul etmiyor hatta Mustafa Suphi'nin kim olduğunu bile bilmediğini iddia ediyordu⁶¹.

1921 yılı başındaki bu solu susturma dalgası Yeşilordu'dan THİF'ye, hatta en dramatik biçimde yurda giriş yapmak isteyen Mustafa Suphi ve arkadaşlarına kadar uzandı. Sonuçta kısa bir süre içinde yer altı faaliyeti müstesna olmakla Anadolu'dan sol silindi. Solun sahneden çekildiği bir ortamda onu kontrol altına almak amacıyla kurulmuş olan resmi TKF'yi anmaya bile gerek yoktur, geride hiçbir iz bırakmadan yok olup gitmiştir.

⁵⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s. 531.

⁵⁹ "Bu kadar açık bir dalaverayı yutan olmadı. Uydurma delegeleri kongrenin semtine uğratmadılar. Provokasyon amacıyla kurulmuş olan uydurma partinin provokatör delegeleri artlarına baka baka Moskova'dan geri döndüler." Üstüngel, *a.g.e.*, s. 18.

⁶⁰ *Yakın Tarihimiz*, sayı 4, 22 Mart 1962, s. 102.

⁶¹ *Yakın Tarihimiz*, sayı 6, 5 Nisan 1962, s. 172-173.

TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

Ankara yönetiminin sol akımlara karşı sertleşmesinin nedenleri şöyle sıralanabilir:

a. Her şeyden önce açıkça ortaya konması gerekir ki ne Mustafa Kemal ne de Milli Mücadelenin diğer liderleri bir komünistin umduğu ölçüde solcuydular. Tutum ve politikalarının dönemin Anadolu solunun çizgisiyle "anti-emperyalist olmak" gibi ortak yanlarının bulunması aldatıcı olmamalıdır. Kaldı ki Mustafa Kemal ve arkadaşları gerçekten solcu olsalardı bile, konu bir iktidar olma sorunuydu. Mustafa Kemal kendi kontrolünde olmayan, hakim olamadığı hareketlere karşı çok ihtiyatlı bir liderdi ve Anadolu'da solculuk yapanların ekseriyetinin eski İttihatçılardan oluşması kendisini fazlasıyla huzursuz etmiş olmalıdır⁶².

b. Milli Mücadelenin lider kadrosu için konu bir "vatanı kurtarma" konusuydu, bunun ötesinde her şey detaydı ve olsa olsa ancak bu uğurda kullanılan bir argüman olabilirdi. Sol akımların bir aşamaya kadar gördüğü müsamahayı da esas olarak Sovyet Rusya ile kurulan yaşamsal önemi haiz ilişkilerin bekası adına kullanılan bir enstrüman olarak değerlendirmek isabetli olur. Nitekim Sol akımlara karşı Ankara'nın sertleşmesinde TBMM Hükümetinin Londra Konferansı'na davet edilmesinin etkisinin olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. "*Batılı devletlerle anlaşma ihtimalini açık tutmak için, onları Türkiye'nin Bolşevik olacağı endişesinden kurtarmak gerekiyordu.*"⁶³ Vatanın kurtuluşu adına bir yarar sağlaması umuduyla hiç tereddüt edilmeden Sol'un üstüne yürünmüştür. Esasen bu görünüşüyle Sol, Mustafa Kemal için yedekte tutulan ve gerekirse harcanabilecek bir araç konumundadır.

c. Siyasi analizlerin ötesinde bir sosyal çözümleme olarak, Milli Mücadelenin Anadolu'da sınıflar arası bir ittifakla yürütüldüğünün ve geniş ölçüde eşraf tarafından finanse edildiğinin; Çerkez Ethem'in zenginlere baskı yapıp zorla para toplaması gibi uygulamalarının ve bununla birleşen solcu kimliğinin Milli Mücadele saflarında bölünmeye yol açması tehlikesinin altını çizmek gerekir⁶⁴. Yani genel manzaraya hakim bir kişinin göreceği şuydu: Bir

⁶² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Güneş Matbaası, İstanbul 1963, s. 217-218.

⁶³ Selek, *a.g.e.*, s. 218.

⁶⁴ Tunçay, *a.g.e.*, s. 123.

yere kadar solculuk iyiydi ama kararında kalmalıydı, fazlası Milli Mücadeleye zarar verebilirdi.

d. Sol'un ezilmesinin son bir nedeni olarak Sovyetlerin tutumunu göstermek yanlış olmaz. Örneğin THİF kadrosunun bir aflu serbest bırakılması üzerine 1922 yılında parti yeniden canlanmıştı. Lider pozisyonundaki Nazım Bey, Sovyet elçisi Aralov'la irtibata geçerek Temmuz 1922'deki Hükümet oylamasında 120 oy bularak Rus yanlısı bir kabine oluşturabileceğini kendisine bildirdi ve bunun için açık Sovyet desteği talep etti. Aralov ise derhal Nazım Bey'in niyeti konusunda Ankara Hükümetini bilgilendirmiştir⁶⁵. Nitekim kısa bir süre sonra THİF tekrar kapatılmıştır.

6. Türkiye Komünist Partisi ve Bağlantılı Siyasal Kuruluşlar

Türkiye'deki Marksist-Leninist ideolojinin taşıyıcısı, devrimci hareketin gizli siyasi örgütü Türkiye Komünist Partisi (TKP)'dir. Komintern'e bağlı olarak kurulmuş olup, Moskova çizgisinde siyaset yapmayı tekelinde buldurmuş partidir. Bir anlamda uluslararası komünist hareketin Türkiye'deki akredite örgütüdür. Yer yer legal alana uzanmaya çalışsa da, devrimci doğası gereği bir yer altı teşkilatı karakteri taşımış ve tabii ki sürekli olarak devletin kendini savunma refleksinin muhatabı olmuştur.

TKP, üç damardan beslenerek hayat bulmuştur. Bunlardan ilki İstanbul'daki TİÇSF ve Aydınlik Dergisi çevresi, ikincisi ise Milli Mücadele Anadolu'sunda gelişen Yeşilordu'nun ve Meclisteki Halk zümresinin bir kanadı ile THİF'dir. Bunlara değindığımızden TKP'nin beslendiği üçüncü damar olan Rusya'daki Türk komünistleri ve onların örgütlenmesine bakışımızı çevireceğiz.

10 Eylül 1920'de Bakü'de Mustafa Suphi başkanlığında kurulan TKP'den önce ister İstanbul'da ister Ankara'da kurulmuş gizli komünist teşkilatları var olsa da açıkça ortada olan gerçek, Mustafa Suphi'nin eğer Ankara'ya ulaşabilmiş olsaydı Türkiye'deki komünist hareketin başına geçecek kişi olduğu gerçeğiydi. Ali Fuat Paşa anılarında Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye III. Enternasyonal'in hakiki bir komünist elçisi gibi girmek istediğini belirtir ve Rusların resmi elçisi Medivani'nin Kars'a kadar Mustafa Suphi'ye eşlik

⁶⁵ Harris, *a.g.e.*, s. 111.

etmesini bunu destekler bir görüntü olarak değerlendirir⁶⁶. Ancak olmadı. 28 Ocak 1921 gecesi Mustafa Suphi ve yanındaki 15 yoldaşı Trabzon'dan denize açıldıkları motora yetişen Yahya Kahya adlı bir kabadayı ve adamları tarafından öldürüldüler. Komünist kaynaklar bu olayın sorumluluğunu Kazım Karabekir Paşa'ya yüklerler⁶⁷. Eğer iddiaları doğruysa, Kazım Karabekir Paşa inisiyatif alıp tek başına mı bu yönde harekete geçmişti? Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almadan Ankara'nın Moskova ile arasını bozma riskini taşıyan bu adımı atmış olabilir miydi? Eğer siyasi suikast kişisel bir tutum sonucu gerçekleşmemişse ve işin içinde gerçekten Ankara'nın parmağı varsa, bunun hesabı iyi yapılmış bir hareket olduğunu itiraf etmek gerekir. Çünkü önce Anadolu'da düzenlenen aleyhte gösterilerle komünistler Rusya'ya dönmeye ikna edilmişler, sonra da cinayet dönüş yolunda denizde işlenmişti. Böylece Ankara'nın sorumluluğu ortadan kalkmış oluyordu. Aslında bu olayın sonucu, bizce sebebinin fazlasıyla gölgeleyecek kadar önemlidir. Sonuçta Sovyetler bir anlamda kendi adamları sayılmalarında hiçbir abartı olmayan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katline karşı devlet düzeyinde Ankara'yı zora sokacak ciddi bir tepki göstermemişlerdi. Ankara-Moskova hattında TKP konusu bağlamında bu olay bir milat olmuştur ve Moskova sonraki zamanlarda da Ankara'nın TKP'ye dönük uygulamalarına karşı çok farklı bir tepki göstermemeyi adet edinmiştir. Sovyetlerin TKP'yi devamlı yedeğinde buldurması, ancak çoğu kere devletlerarası ilişkilere ve devlet düzeyindeki çıkarlarına feda etmesi TKP'nin acıklı kaderi olagelmıştır. O kadar ki, Komintern 1936 yılında Türk komünistlerin bütün karşı çıkmalarına karşı TKP'ye dönük olarak "adem-i merkeziyet" kararı alabiliyordu, yani TKP'den merkezi teşkilatı dağıtmasını istiyordu. Bunun nedeni Sovyetlerin kendisine düşman olmayan Kemalist Türkiye'nin yıpratılmasını istememesidir⁶⁸. Çünkü rejimi üzerinde komünist tehdidi algılayan Türkiye'nin en kötü senaryo uyarınca Almanya'ya, veya daha iyimser açıdan bakılırsa İngiltere'ye yakınlaşması kaçınılmaz olurdu. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de sol akımlar arasında alevlenen tartışmalarında tarafların birbirlerine yönelttikleri "oportünizm" suçlamalarını 1923, 1925, 1927, 1929,

⁶⁶ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 41.

⁶⁷ Bkz. Şişmanov, *a.g.e.*, s. 112.

⁶⁸ Mihri Belli ile Söyleşi I, 30 Temmuz 2007. Bkz. Savaş Açıkçaya, *Türkiye'de Sol Akımların Türk Devrimi Algılamaları*, Çantay yay., İstanbul 2010, s. 180-181.

1938 tutuklamaları gibi devletin TKP'ye dönük irili ufaklı sayısız operasyonuna karşı neredeyse tamamen kayıtsız kaldığı için doğrusu tam olarak Sovyetler Birliği hak etmektedir. Daha 1925 yılında Şeyh Sait Ayaklanması karşısında isyanın feodal liderleri ile doğru biçimde aydınlatıldıkları takdirde kendilerinin potansiyel müttefiki pozisyonundaki kitleleri bile birbirinden ayırt etmeksizin kayıtsız şartsız hükümete destek veren komünistler, yedikleri darbeler sonucunda 1931 yılına gelindiğinde "*Kemalist Halk Partisi'ne karşı mücadeleyi Türk bağımsızlığını bir kez daha gömmeğe çalışan emperyalizmle mücadelenin ayrılmaz bir parçası*" sayar hale gelmişlerdi⁶⁹. Buna rağmen Sovyetlere göre Türkiye'de Kemalist iktidarın alternatifi onu sağına alan daha devrimci ve radikal bir sol değil, tam aksine Kemalist çizginin yanında "sol" olarak kalacağı muhafazakar bir sağ idi. Bu nedenle Sovyetler Türkiye komünistlerine daima Kemalist iktidarla iyi geçinmeyi salık vermişlerdir⁷⁰. Bu öngörünün ne kadar isabetli olduğu Atatürk'ün ölümünden sonra başlayan süreçle, ama özellikle de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle ortaya çıkmıştır.

TKP tersane ve fabrikalardan halkevlerine ve üniversite gençliğine, CHP'den donanma ve orduya varıncaya kadar birçok kurum, kuruluş ve kesime sızmaya çalışmıştır⁷¹. Deyim yerindeyse bir virüs gibi yasal derneklere, yasal siyasi partilere hatta anayasal kurumlara girerek bu yapıları kendi hedefleri doğrultusunda kullanmak istemiştir⁷². Cephe siyaseti gütmüş, "Faşizm ve Vurgunculuk Aleyhinde Geniş Cephe Birliği", "İleri Gençler Birliği Cephesi" gibi herkesçe makul karşılanacak isimler arkasından yandaş bulma ve kendi siyasetine destek arayışına girişmiştir. Bu faaliyetleriyle ilgili birinci elden ayrıntılı bilgi sahibi olunmuştur. Partinin bir numaralı ismi Şefik Hüsnü Değmer'in evinde 15 Aralık 1946'da Örfi İdare (Sıkıyönetim) Komutanlığı tarafından yapılan aramada Moskova'ya yollanmış bir faaliyet raporunun bazı

⁶⁹ Harris, *a.g.e.*, s. 136-139.

⁷⁰ Mihri Belli ile Söyleşi III, 26 Kasım 2007. Bkz. Açikkaya, *a.g.e.*, s. 193.

⁷¹ Birçok kaynakta bu sızma taktiğiyle ilgili bilgi mevcuttur. Köy Enstitüleri ile Harp Okulu ve Donanmaya sızma konusunda bkz. İlhan Darendelioglu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, IV. bsk., Toker yay., İstanbul, 1976, s. 216-233, 311-318. Üniversite gençliğine ve partilere sızma konusunda bkz. Özgen, *a.g.e.*, 102-109, 118, 122. , Sayılın, *a.g.e.*, s. 259.

⁷² "Virüs" terimini olumsuzluk anlamı yüklemek için değil, davranış biçimini açıklamak için kullandık.

TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

bölmeleri ele geçirilmiştir⁷³. Doğrusu yabancı bir ülkenin başkentine, yani Moskova'ya rapor sunmak, bağımsızlık konusunda yüksek duyarlılık gösteren bir hareket için büyük bir çelişki olsa gerektir. Kolayca tahmin edilebileceği üzere Şefik Hüsnü'nün bu raporunun ele geçirilmesi yeni bir anti-komünist kovuşturma, yargılama ve tutuklama dalgasının işaretiydi. Oysa tam da bu sırada TKP, Türkiye'nin tek parti yönetiminden çok partili sisteme geçiş döneminin sunduğu nispi olanaklardan yararlanarak legal alanda partileşme çabası göstermeye başlamıştı. Mütareke döneminden beri ilk defa sosyalist adı taşıyan legal bir parti 14 Mayıs 1946'da "Türkiye Sosyalist Partisi" (TSP) adıyla kuruldu, daha da önemlisi yıllarca hapis yatmış, siyasi muhacerette bulunmuş ve Türkiye'de yeraltında kalmış olan TKP Genel Sekreteri Şefik Hüsnü Değmer'in kurucu genel başkanı sıfatını taşıdığı "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" (TSEKP)'nin 20 Haziran 1946'da siyaset sahnesine çıkışıydı⁷⁴. Komünist kaynaklar, sınıf bilincini uyandıracak konferanslar ve toplantılar düzenlemesine, yabancı dillerden birçok Marksist broşür ve yayını Türkçeye kazandırmasına, Gün dergisi ve Gerçek gazetesi vasıtasıyla sendika hareketlerini desteklemesine ve burjuva partilerinin işçilere dönük iki yüzlü siyasetini deşifre etmesine karşın TSP'yi batı tipi küçük burjuva sosyalist partisi değerlendirmesiyle küçümserler⁷⁵. Aralarındaki bu nüans farkına karşın yazgıları farklı olmamış, her iki parti de bir süre sonra kovuşturmaya uğramış ve komünizm propagandası yapmak suçundan mahkum olarak kapatılmıştı.

27 Mayıs öncesi dönemde TKP bir ağır darbe de 1951/52 tutuklamaları ile yemişti. Parti bu tarihten sonra kabuğuna çekilmiş ve 1960'a değin sürecek olan bir sessizlik dönemine girmişti. Bununla birlikte TKP'yle arasında dolaylı da olsa bir bağ kurulabilecek olan Vatan Partisi'nin teşekkülü gibi girişimler de göz ardı edilmemelidir. 1954 yılında kurulan Vatan Partisi, -kendi deyişiyle- Türkiye'nin en eski sosyalistlerinden olan ve kendisini Şefik Hüsnü'yle aynı kategoride değerlendiren Hikmet Kıvılcımlı'nın partisidir. Böylesi bir partinin komünist 'sürek avı'nın yürütüldüğü 1950'li yıllardan sağ çıkıp 27 Mayıs 1960

⁷³ Nejdet Sançar, *Gizli Komünist Belgeleri*, Afşın yay., Ankara 1966, s. 7-19.

⁷⁴ Tunaya, *a.g.e.*, s. 696-705. Ayrıca TSP ile TSEKP arasındaki bağla ilgili olarak bkz. Sayılğan, *a.g.e.*, s. 462-463.

⁷⁵ Şişmanov, *a.g.e.*, s. 155.

sabahı açık bulunan partiler arasında olmasını ilginç bir durum olarak not etmek gerekir⁷⁶.

7. Kadro Hareketi

Kadro hareketi, aynı adla çıkardığı dergiyle varlığını ve görüşlerini duyurdu. Ünlü "Kadro" dergisinin yanı sıra, hareketin ideologlarından Şevket Süreyya'nın (Aydemir) hareketin ideolojisini kaleme aldığı "İnkılap ve Kadro" adlı kitabı da Kadro Hareketi hakkında önemli bir belge değeri taşır. Kapakta kitabın adının hemen altında parantez içinde "İnkılabın İdeolojisi" ifadesi yer almaktadır. Gerçekten de Kadrocular, Türk Devrimi için bir ideoloji yaratmak niyetiyle hareket etmişlerdi⁷⁷. Önde gelenlerinden Şevket Süreyya ve Vedat Nedim (Tör) TKP'de en üst düzeyde görev almış kimselerdi. Bu isimlerle birlikte Kadro hareketi içinde Burhan Asaf (Belge), İsmail Hüsrev (Tokin) ve elbette ki CHP'nin önde gelen yöneticilerinden olması nedeniyle Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun adını anmak gerekir. Hareketle ilgili çeşitli açılardan bakılıp farklı değerlendirmeler yapılabilir, ancak solcu kimliğini yadsımak doğru olmaz. Marksizm'i referans alan, ama Komintern çizgisinin dışında bir ideolojisi vardı. Zaten en çok nereden eleştiri aldığına bakmamız bile hareketin niteliğini ortaya koyması yönüyle yeterlidir⁷⁸. Kadrocular, TKP'ye göre burjuva ajanı ve milliyetçisi, Türkçüler ve liberal eğilimliler için ise rejimin niteliği üzerinde tehlike oluşturan komünistlerdiler⁷⁹. Kadroculara devleti temel alarak bakarsak göreceğimiz şu olacaktır: 1930'lu yılların koşullarının gerektirdiği devletçi ekonomi politikalarını hararetle destekleyen bir aydın çevresinin

⁷⁶ Vatan Partisi'nin nasıl olup da kapatılmadığının sırrı parti programında saklıdır. Buna bakarsak Vatan Partisi Kuvayi Milliye milletçisi, Kuvayi Milliye devletçisi, Kuvayi Milliye devrimcisi, Kuvayi Milliye laiki, Kuvayi Milliye halkçısı ve Kuvayi Milliye cumhuriyetçisi bir partiydi. Bkz. *Vatan Partisi Tüzüğü, Programı, Tarihçesi, Tarihsel Maddecilik* yay., İstanbul, 1975, s. 21-22. Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi, siyasal meşruiyet kaynağını Kemalizm olduğu Türkiye'de, Türk Devrimi'nin siyasal hedefleriyle uzlaşmaz bir çelişki içinde görünen en uçtaki toplumsal kesimlerin bile örgütlü biçimde legal alanda var olabilmek için Kemalizm'e olumlu gönderme yapma gereği duymalarının ibretlik bir örneğidir.

⁷⁷ Sabahattin Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, Derin yay., İstanbul 2006, s. 325.

⁷⁸ Kadro hareketiyle ideolojik mücadeleye girişenler Türkçülerdir. Bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1933, s. 14.

⁷⁹ Liberal eğilimli Türkçü Ahmet Ağaoğlu'nun Kadrocuların fikirlerine ilk karşı çıkanlardan olması tesadüf değildir. Bkz. Özel, *a.g.e.*, s. 325-326.

varlığı, dönemin devletçilik politikası uygulayıcısı devlet ve parti (CHP) yöneticilerini memnun etmiş olmalıdır. Ayrıca Kadrocu ideologların TKP'den devşirilmiş olması da devlet için bir kazançtır. Kadro hareketi denemesine onay veren bizzat Atatürk olmuştur. Atatürk'ün tek şartı, bu tescilli TKP'lilerin Sovyetlerin güdümünde olmamaları ve bağlılıklarının Türk Devletine karşı olmasıydı. Gerçekten de Kadrocular bir zamanlar TKP'li olarak Aydınlık'ta savundukları görüşlerinin özünden vazgeçmek zorunda kalmadan Atatürk'le anlaşabilmişlerdi. Dergileri, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yarı resmi himayesinde çıkmaktaydı⁸⁰. Bizzat Başbakan İnönü, Kadro dergisinde yayımlanmak üzere yazı kaleme almıştı⁸¹. Kadrocular, TKP'den kopmak suretiyle bir anda rejimin hüsnüne uğrayan kimselerden, kendilerine önemli makam ve mevkiler verilen makbul kimseler durumuna gelmiş bulunuyorlardı.

Hareket, adı üzerinde Türk Devrimine -elbette ki kendi belirledikleri ideolojik çerçevede- öncülük edecek bir kadro tesisine çalışmıştır:

"İnkılabı benimseyecek ve mukadderatını ona vakfedecek şuurlu ve feragatli bir kadro yaratamayan bir inkılap, kumanda heyetinden mahrum bir harbin akıbeti gibi bir takım umulmadık neticeler verebilir. Bunun içindir ki, kadroyu teşkilat çerçevesi dar, disiplinli ve şuurlu bir idare ediciler ve kurucular zümresi olarak tarif edebiliriz. Kadro bir cemmigafir değildir. Burada lalettayin her vatandaşın yeri yoktur. Kadro, inkılap içinde en ileri unsurların en ileri fikirler etrafında teşkilatlanmasıdır."⁸² Öyle görünüyor ki, Kadrocu eski TKP'li Şevket Süreyya, işçi sınıfından umudunu kesmiş, seçkin bir kadronun aydınlatılıp kazanılması hedefinin peşine düşmüştür. Seçkin kadro kavramı evrilerek 27 Mayıs sonrasının "asker sivil aydın zümre"si kavramına dönüşecektir. Bu "kadro" tanımından "devletçilik"e, ondan "cephe" siyasetine kadar Kadrocu tez sonraki dönemlerde de aydınlar arasında önemli ölçüde taraftar bulabilmiş, belirli nüans farklarıyla da olsa savunulmuş ve etkiler meydana getirmiştir. Kadro hareketi, yayın organı olan ve ilk sayısı 1 Ocak 1932'de çıkan Kadro dergisinin yayımlanan toplam 36 sayısı sonunda 1935 yılında kapatılmasıyla ve başta Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Arnavutluk'a

⁸⁰ Harris, *a.g.e.*, s. 144, 146.

⁸¹ Başvekil İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vastı", *Kadro Dergisi*, sayı 22, Teşrinivevel 1933, s. 4-6.

⁸² Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, İstanbul Milliyet Matbaası, Ankara 1932, s. 150.

elçi olarak atanması ve diğer Kadroculara da çeşitli üst düzey bürokratik görevler verilmesiyle fiilen dağılmış oldu. Kadro Hareketinin bu şekilde dağıtılması, Türkiye'nin egemen yönetici sınıfının ve etkili toplum katmanlarının nefesinin gerçekleştirilen devrimlerden öteye geçmeye yetmediğini, devrim adına Türkiye'nin deyim yerindeyse 'istiab' haddini doldurduğunu gösteriyordu. -Solcu bir bakış açısıyla- Türk Devrimi, daha 1930'ların ortalarından itibaren hız kesmeye ve duraklama belirtileri göstermeye başlamıştı.

Sonuç

Marksist anlamda sol siyaset, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Sovyetler Birliği'nin ve bağlaştığı sosyalist rejimlerin 1990'lı yılların başlarında birbiri ardına çökmesi üzerine hem onulmaz bir moral krizi içine girmiş hem de küresel ölçekteki iddiasını sürdürebilmesi için gerekli olan somut dayanağından mahrum kalmıştır. Oysa bu sürpriz çöküş öncesinde koşullar öylesine değişik ve öylesine solun lehine bir görüntü içindeydi ki, örneğin 1960'lı yılların sonlarında devrimci gençler güngörmüş "eski tüfek" önderlerine "Altı aya kadar olur mu bu iş" (yani devrim gerçekleşir mi) diye soruyor, sabırlı olmaları gerektiği kendilerine hatırlatılınca da "kim bekleyecek o kadar zaman" aceleciliğine düşüyorlardı. Bu umudu besleyen çok şey vardı, Çin gibi bir dev ülkede komünistlerin iktidarı ele geçirmesinden Latin Amerika'daki bir dizi devrime varıncaya değin devrimcilerin rol-model olarak benimseyip gerilla romantizmi yaşamasına olanak veren koşullar vardı. Daha da geriye gidersek, örneğin Milli Mücadele yıllarındaki solcuların bakıp gördükleri, Türkiye'nin yanı başında bir büyük devlette gerçekleşmiş bir devrim ve Komünist Partisi iktidarı, ve Milli Mücadele Türkiye'sinin bu Kızıl komşuyla iyi ilişkileri ve ortak düşmana karşı ortak çıkarlarından başka bir şey değildi. Hele 1929 büyük ekonomik buhranı yıllarındaki kapitalizminin öldü ölecek hali Türk solcularını da herhalde bayağı heyecanlandırmış olmalıdır. Bununla birlikte solun Türkiye'deki belki de en büyük talihsizliği geniş bir kitlesel tabandan yoksun oluşuydu. Türkiye solculuğunun erken dönem geçmişine bakarsak her hangi bir toplumsal talepten doğmadığı ve devrin modasına uygun bir biçimde önce Avrupa'dan sonrasında ise Sovyet Rusya'dan ithal edildiği görülecektir. Sanayi devrimini ıskalamış geri bir tarım ülkesi görünümünde bulunan Türkiye,

TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR

solculuk yapmaya uygun bir sosyal altyapıdan, sözgelimi gelişkin bir işçi sınıfından yoksun bir ülkeydi. Pek dillendirilmemekle birlikte solun Türkiye'deki bir diğer önemli handikabı Rusya gibi Türk ulusal belleğinde hiç de iyi izler bırakmamış bir ülkenin tekelinde bulunuyor görüntüsüydü. Geniş halk kitleleri nezdinde bu durum göz ardı edilemeyecek bir sosyo-psikolojik bariyerdi. Sovyetler Birliği'ne değil de örneğin Almanya'ya dayanan bir ideoloji olsaydı solun Türkiye'deki macerası bambaşka bir yol izleyebilirdi. Devlet katında ise daima yerli olmayan, kökü dışarıda bir akım olarak algılanılmıştı -ki "tam bağımsızlık" duyarlılığının çok yüksek olduğu genç cumhuriyet için bu asla kabul edilemeyecek bir şeydi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni koşulları içinde de sola hayat hakkı söz konusu değildi, çünkü Türkiye Batı kampı içinde yerini almış bulunuyordu ve solculuk yapmak devlet düşmanlığı ile neredeyse eş anlamlı hale gelmişti. Böylece 1960'lı yıllara kadar Türkiye'de sol akımlar cılız, tabandan yoksun birer aydın hareketi olarak veya gözü kulağı tamamen Moskova'da bulunan, Türkiye'nin durumuyla ilgili Moskova'ya rapor veren, hücre örgütlenmesi içindeki TKP'nin tekelinde kalmış marjinal bir çizgide varlığını sürdürmüştü.

Abstract

LEFTIST MOVEMENTS IN TURKEY BEFORE MAY 27th 1960

The 1961 Constitution, which was the product of the 27th May 1960 military intervention, gave leftist politics a wide freedom though it was under tight control and oppression since the early period of the republic. Because of this, of May 27th is considered as a milestone for the leftist movements in Turkey. Considering that the first labor organization was founded in 1871 and the first political party that had a socialist title was founded in 1910, it is evident that left had a tradition before 1960s when it actually used to take an important place in the Turkish political agenda. The Turkish left which had made its presence being felt strongly in the Turkish war of independence, was not tolerated when the new regime in Turkey started to stabilize, and naturally attracted the anger of the established order because of its revolutionary character. Legal or illegal, the Turkish left, which emerged in different forms, managed to survive despite Soviet Union's

SAVAŞ AÇIKKAYA

sacrifice of it to the international relations between Turkey and the Soviet Union and all negative conditions inside Turkey, and finally reach the brightest days of its history in 1960s.

Keywords: Leftist Movements in Turkey, Ottoman Socialist Party, Green Army, Communist Party of Turkey, Kadro Movement.